

AZ EMBERLATÁS MÉLYSÉGE

Aki sokallta a közelmúlt Csáth-publikációit, most szégyenkezve kénytelen látni, hogy a tárház még kimerítetlen. A budapesti Magvető Kiadó egy érdekesnek ígérkező sorozat, a Magyar Tallózó keretében *Egy elmebeteg nő naplója* címmel kiadta Csáth Géza 1911-ből való elmekörtáni tanulmányát. Az alcím szerint Csáth egy ismeretlen művét, ami természetesen túlzás, de az igaz, hogy akik tudtak, tudtunk róla, azok sem figyeltek, figyeltünk rá úgy, ahogy megérdemelte volna. A kiadvány egyébként is lesereli, megvesztegeti a kutatót. Erről részletesebben is illik szólnunk.

A Csáth-mű, mint ismeretes, 1964-ben lépett utóéletének új szakaszába, akkor jelent meg Illés Endre gondozásában s maig alapvetőnek számító tanulmányával Csáth novelláinak nagy gyűjteménye, *A varázsló halála*. Csáth Géza, a novellista, voltaképpen ezzel foglalta el helyét napjaink irodalmi tudatában. Ehhez képest meglepetésként hatott az *Ejszakai esztetizálás* (1971) című kötet, mely Csáth zenei vonatkozású írásait tartalmazza. Kiderült, hogy amit e képességéről Illés Endre jelzett, a Demény János szerkesztette gazdag gyűjtemény nemcsak igazolja, de fölül is múlja. Ezt követte egy kisebb válogatás írónk elbeszéléseiből, az *Apa és fiú* (1973). Ami ezután történt, jobbára szabadkai kezdeményezés eredménye. Előbb Csáth öt drámája (*Hamvazószerda*, 1974), aztán publicisztikája (*Írások az élet jó és rossz dolgairól*, 1975) gyarapította ismereteinket, majd két vaskos kötetben az életmű egészét reprezentáló válogatással (*Ismeretlen házban*. Forum, Újvidék, 1977) és a hozzá külön könyvben kapcsolódó bibliográfiával, valamint Csáth harmadmagával írt posztumusz regényével, *A repülő Vucsidollal* a folyamat befejezettnek tetszett.

A Magvető rácafolt e látszatra, s láthatóan tudta is, hogy kivételes művel bővíti az opust, hogy meglepetést okoz. A gondozók, a bábák nagy száma önmagában is erre figyelmeztet. Három sorozatszerkesztő, egy szöveg gondozó és három tanulmányíró asszisztált a közzétett munka körül. Az asszisztencia talán túl népes, de ez nem a mi gondunk. S gáncsra okunk sincs, mert a tanulmányok új szempontokkal és új eredményekkel is szolgálnak. Az egyiket (*Előszó*) az ismert novellista, Mészöly Miklós írta, a másikat (*Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében*) dr. Buda Béla, a neves pszichológus, a harmadik *A novellista Csáth és a pszichanalízis viszonyát tárgyalja és Szajbély Mihály a szerzője, aki egyszersmind a szöveg gondozója és sajtó alá rendezője is. Mindhárom esszé már témájuk és szerzőjük miatt is izgalmasnak ígérkezik, eredményeikre még vizsgálja is térünk, előbb azonban lássuk magát az „újszülöttet”, vagyis Csáth Géza elmekörtáni művét.*

Főhőse egy paranoiás lány, bizonyos A. G. kisasszony. Érdekessége pedig elsősorban abból ered, hogy G. kisasszony kivételes képzeletes és igen fejlett íráskészsége révén le is tudja írni, ami benne lejátszódik. Nemcsak képes erre, de lázas szenvedéllyel ír, magát egy világtörténelmi érdekű harc hősnéek tudva hihetetlen szívóssággal és nagy ihletettséggel veti papírra küzdelme eseményeit. Ellenfele egy mitikus természetű Lény. Először akkor észleli, mikor apja, anyja halála után, válságos helyzetében, egy jómódú, de idősebb özvegyember feleségül akarja venni. Ő egy ifjú szeret, s választania kell. Ekkor a körúton egy szellő arcul legyinti, s valami idegen erő arra akarja rábírní, hogy mégis az özvegyhez menjen. Nem engedelmeskedik az idegen akaratnak. Az ifjú, akit szeret, eltűnik a láthatárról, helyébe a Lény lép. G. kisasszony rájön, hogy a szellő és a rábeszélés is az ő műve. Figyelni kezdi, s lassan észreveszi, fölismeri működését. De ezt a kutató figyelmet a Lény is észreveszi, s egyszer föl is fedi önmagát. G. kisasszony megtudja a nagy titkot, hogy ez a felsőbb Lény az első élőlény. „Amint az életnek öntudatára ébredett, maga körül kezdett forogni. Forgás közben iszonyú hőfok fejlődött, gázok képződtek, midőn pedig a forgás megszűnt, ezen gázok lehűtek, és földszerű tömeggé tömörültek. Így teremtette ő, úgymond, a földet és a csillagokat. A földről azonban sokkal több csillag látszik, mint amennyi valójában létezik. Ezt ő tükrözés által éri el. Elmondotta, hogy a körforgás által mind na-

gyobbá vált, és óriási erőre tett szert, úgyannnyira, hogy tetszése szerint ágakra tudott szakadni. Így van az, hogy minden ember számára van egy külön karja. Az ő felső része a Nap. Ez tüzes, és sugaraiban élnek a meghalt emberek lelkei. Ott fönn az ő ábrázata szép és nyugodt, és a fenn élő lelkek csak ezen részét látják. Alsó része azonban, úgymond, teljesen ki van hülve. Ide rejti ő a rossz indulatokat, melyek minden lényben megvannak. Minden karja egy fejben végződik. Ez bármily hihetetlen, mégis igaz; ő megmutatta nekem őket; ezek torz alakúak, ide rejti ő a rossz indulatait. Azt mindig mondta, hogy villanyos anyagból van, de az utolsó időben azzal a kijelentéssel lepett meg, hogy a Rádiumból származik, épp úgy, mint a mi lelkünk." (63.)

G. kisasszony hite szerint gyötrelmei ebből a fölismerésből erednek. A Lény, aki Isten szerepében maga az Ördög, fél attól, hogy kilétét ő közteszi, fölláztatja a leigázott lelkeket, s hogy erre sor ne kerülhessen, a Lény őt, pontosabban ami benne még élő, a lelket el akarja pusztítani. A Lény szidalmairól, harapásairól, önmaga kínjairól fáradhatatlanul tudósít. Orvosait, kivált kezelőjét, N. doktort, aki valószínűleg Csáthtal azonos, rá akarja venni, hogy segítsen neki a Lény leleplezésében, mert különben hamarosan elpusztul.

Minden nap új eseménnyel bővíti a morbid színjátékot. S ennek során — G. kisasszony szerint — N. doktor is rájön, hogy a fölfedezés világszenzáció lehet. S hogy ezt a fölfedezést kisajátíthassa, meg akarja rontani G. kisasszonyt, feleségül akarja venni, onániára buzdítja, hogy majd rábizonyíthassa, milyen erkölcstelen, s a fölfedezést büntetlenül orozhassa el. Ő megint ellenáll, de egyre nehezebben, kivált az onánia kísértésének. Ha tetten érik, tiltakozik, s N. doktorra hártja a felelősséget.

Ez a nagyon szűkszavú ismertetés bizony szürke váz ahhoz képest amit G. kisasszony leír, s kivált ahhoz képest, amit Csáth ebből a mitológiából kiolvas. S mert ez az utóbbi a fontosabb és az érdekesebb is, ennek ismertetését is megkíséreljük.

Csáth analízise három kérdésre adandó válaszaiból áll össze: 1. Hogyan fejlődött a pszichózis? 2. Miért fejlődött úgy, ahogy fejlődött? 3. Mennyiben volt ez a fejlődés törvényszerű?

Az első kérdésre válaszolva G. kisasszony betegség előtti életének több eseményét is az előtörténet részeként értelmezi. Legfontosabbnak a szexualitás iránti irtózatot véli, a beteg már kislány korában undorodott a témától is. Pedig az ösztönös érdeklődése erős, de elnyomja e hajlamát. A férfiak elől később is búj, s az eleven eltemtetéstől való félelme és első udvarlójának föltűnése időben egybeeső fejlemények. Csáth tehát ezt a korai halálfélelmet szexuális természetű traumából eredezteti. Később G. kisasszony apja szívizélhűdésben meghal, anyja tüdőbajos, ő ápolja, átéli a fertőzésveszély félelmeit. A szülők halála után pedig rászakad az árvaság és a szegénység, a létbizonytalanság gondja. A tanulást abba kell hagynia, pedig kitűnő tanuló, ambíciója igen fölfokozott, előkelő közege, föltűnő szerepre, hírnévre vágyik.

Kezdődő neurózisát gyógyítandó állandóan kapcsolatban áll orvosokkal, a hipnózis révén megismerkedik a befolyásolás gondolatával. Ezen sokat töpreng, s a helyzetén is, melybe belenyugodni nem tud. Ekkor jelentkezik a tehetős kérő. Élete elrendeződhetne, de közbeszól a másik férfi iránti vonzalom, vagyis a szexuális komplex. Vívódik, gyötrődik. Es megjelenik a Lény, aki rá akarja venni a házasságra. Csáth szerint a szerelemvágy miatt utasítja el G. kisasszony a kérőt, de hogy ő ilyen „érzéki”, maga előtt nem meri beismerni, ezért van szüksége a zsarnok Lényre, aki ellen lázadva dönthet a szexualitás mellett. Hazudik magának, de ennek már pszichózis az ára. Az óhajtott férfi azonban eltűnik, s G. kisasszony traumája fölfokozódik: a befolyásolás gondolata az üldöztetés téveszméjébe torkoll. Az üldöző a Lény, s eme ördögi hatalom révén a „nem kellek senkinek” nagy traumáját kompenzálhatja.

Ez az értelmezés először meghökkent, aztán egyre meggyőzőbben bontakozik ki. Arról van szó ugyanis, hogy ez az ördögi Lény voltaképpen a hiányzó férfit helyettesíti, aki törődik G. kisasszonnyal. Aki gyermekkorá-

tól útálta a szexualitást, s ördöggént képzelte el a férfiakat, az nem hiheti betegem sem, hogy a trónörökös jegyese. A lelki zárlat, az öncsalás szigora avatja ördögivé ezt a Lényt. De hogy a hiányzó férfit érzi benne, azt számtalan megnyilatkozás bizonyítja. A Lény „kisérti”, meg akarja rontani, szimbólum tehát, a szerelmi üldözés és a meg nem érkezett férfi megvalósulása. S a panaszok sem fedhetik el — figyelj meg Csáth —, hogy G. kisasszony gyönyörködik ebben a szerelmi üldöztetésben, s voltaképpen ebben a pszichózisban kezdődik meg a nemi élete.

Aztán folytatódik, egyre fölismerhetőbb álcákban. A részletekre: hogy a Lény mindig éjszaka érkezik, mindig az ágyban gyötri G. kisasszonyt, sokszor veszedelmes, rossz nőnek nevezi, szexuális izú szavakkal illeti stb., itt nem térhetünk ki. Arra sem, hogy ez a szexuális komplex miként függ össze az önfenntartási komplexszel, az önvédelem vallásteremtő komplexével és a dicsőségvágygal. Pedig ezek a részletek igen érdekesek. Csáth elemeire bontja G. kisasszony mitológiáját, megnevezi annak tudományos forrásait, s fölfedi az elemek összeszövődésének logikáját is.

A betegség sajátos természetének fölismerése szempontjából Csáth különös jelentőséget tulajdonít a beteg aktivitásának, a lázas izgalomnak, mellyel ír, s amely áthatja, mikor fölfedezéséről előadást tarthat. Csáth szerint a paranoianak a hisztériával elegyülő változatára utal ez az állandó és kellemes izgalom. Ami pedig a törvényszerűségeit illeti, a betegség folyamata egyre tisztábban rajzolja ki Csáth számára az álcák, a kitalálások célszerűségét. Az ördögi Lény kegyetlenségéről és durva szidalmairól szóló kitalációk az ostromló hímet leplezik, az orvosokat illető gyűnyről azért számol be G. kisasszony, hogy más hímeket is mozgósítson maga körül. N. doktor érdeklődésében ezt megvalósulni véli. Ezért kerül aztán N. doktor a megrontó szerepébe. S mert N. doktor a valóságban udvarias, a Lény mond helyette trágár szavakat, tehát remekül funkcionál: biztosítja az állandó komplexizalmakat. Am N. doktor szerepének megnövekedését, fölnyét a Lényvel szemben nem tűrheti a szemérem, ezért G. kisasszony fölszólítja az osztályvezető tanáregedet, G. orvost és a professzort, hogy védje meg őt N. doktortól.

S így ismeri föl Csáth minden mozzanatban a maga szenzációinak, élvezeteinek biztosítására törekvő pszichét, G. kisasszony gondolkodási műveleteinek értelmét, s fed föl egy igen árnyalatos és összefüggő rendszert, mely a téboly által biztosított alap kivételével teljesen logikus. A téboly voltaképpen az így létrejött harmonia biztosítója. S ahogy fárad és romlik a psziché, s gyöngül az erkölcsi gátlás, N. kisasszony egyre közelebbinek érzi meggyilkoltatásának, „megaláztatásának” óráját, vagyis a szexuális komplex kielégülését. Csáth így összegezi az elmondottakat: „Az egész pszichózis menetében — az üldöző ördög alakjának megjelenésétől, az egész vallás kiépüléséig — az összes komplexek munkába lépnek, hogy biztosítsák a szexuális komplex kielégülését, de megóvják a fenyegetett erkölcsi komplexet a kellemetlen izgalmaktól. A beteg ily módon sohasem juthat hozzá, hogy konstatalja azt, hogy ő tulajdonképp micsonda »tisztességtelen és elvetemült« nemi életet él. De hiszen éppen ez a pszichózis fő célja. Lehetővé tenni egy nőnek, aki Kleopatra is és Borgia Lucretia is szeretne lenni, hogy valóban mind a kettő lehessen. (...) A természet sohasem csinál célszerűtlen, felesleges dolgot. Ha gyenge vagy túlfinomult pszichéket termel is, amelyeknek érzékeny En-komplexe nem bírja el a körülmények által rázúduló szenvedéseket, traumákat — ki képes korrigálni a saját hibáját, és pszichózissal elviselhetővé tudja tenni az életet.” (195—196.)

Ezek után kerül sor a *Diagnózisra*, s ennek megalapozásában a kötelező klinikai vizsgálatok, mérések és a Jungtól tanult szóasszociációs próba eredményeit is bevonva jut el ahhoz a meggyőződéshez, hogy a betegség hisztériás alapon kifejlődött paranoia, vagyis „paranoia hysterica”.

Mint említettük, a részletes kifejtés számos olyan észrevételt, fölismerést tartalmaz, mely sokkal érdekesebbé avatja Csáth munkáját, mint amilyennek ismertetésünk mutathatja, de végére érve mégis és óhatatlanul fölmerül a kérdés: bármily érdekes is G. kisasszony betegsége és annak elemzése, mit ér az orvostudomány mai mértéke szerint?

A szerkesztők jó érzékkel sejtették, hogy ez a kérdés kikerülhetetlen, ezért közölték válaszképpen dr. Buda Béla tanulmányát, mely már címével is figyelmet ébreszt: *Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében*. Buda nemcsak a már jelzett érdekességek miatt, de a magyar elme-gyógyászat történetének szemszögéből is kivételes jelentőségűnek mondja Csáth munkáját. Meglepetésnek már csak azért is, mert nem volt ismeretes, sőt föltételezni sem lehetett, hogy a konzervatív szellemű Moravcsik Gyula klinikáján ilyen freudista szellemű tanulmányokat támogatott volna. Attekintve a pszichiátria század eleji eseményeit, a freudi iskola létesülését, Jung kiválását, majd a komplexek kidolgozásának jelentőségét, Csáthot e vívmányok elsődrendű alkalmazójának ismeri el. Fontosnak véli, hogy nem a pszichoanalitikusok gyógymódjára figyelt föl, „hanem a pszichopatológiai elméletre, amely a különböző betegségek fejlődési kialakulását, élménygenezisést magyarázta meg tetszetős módon”. (228.) Azért lényeges ez az elismerés, mert — mint a későbbiekből kiderül — a mai pszichiátria súlyos betegségek esetében legkevésbé a gyógymódot tartja hatásosnak. Ezután a tanulmány műfajának kidolgozottságát méltatja Buda, s azt írja, hogy ilyen világos képet festő esettanulmányra nincs példa a tudomány hazai történetében, sőt Freud és Jung példái sem ilyen kidolgozottak. A komplexek fogalmának adaptálásával pedig annak a folyamatnak az úttörői közé sorolja Csáthot, mely a személyiség szerkezeti elemeinek vizsgálata révén a pszichiátriát megújította. Hogy Csáth a komplexek dinamikájára, egymással való kölcsönhatásukra figyelve vizsgálódott, tehát szerves szemlélettel, ez csak növeli munkája érdemét. Meggyőzőnek találja Buda azt a központi jelentőséget is, melyet Csáth a betegség elsődrendű mozgatójaként interpretált szexuális eredetű traumának tulajdonít. Pedig, mint ismeretes, a freudizmust épp ilyen magyarázatai miatt érte a legtöbb bírálat. Hozzátehetjük: Csáthot bizonyára az organikus szemlélet övta meg a freudista esettanulmányokat kísértő sematizmustól.

Végül dr. Buda tétélesen is megfogalmazza, hogy a tudomány ma is jogosnak véli a freudizmus ama tanát, mely szerint a rejtett vágyakat a psziché „a valóságtól való elszakadás és az önkárosítás árán is érvényesíti, és a személyiséget megvédi olyan kellemetlenségektől, amelyek belső értékszemelete szerint rosszabbak, mint a külvilággal való „konfliktus”. (239.) Ehhez azonban hozzáteszi, hogy közben tisztázódott: az érzelmi erők, „a belső összefüggések feltárásán és tudatosításán át keveset lehet segíteni a betegnek”. S nem hallgatja el, hogy Csáth óta az öröklésről, az idegrendszer hibás biokémiai és élettani mechanizmusáról szerzett fölismerések sokban devalváltak az ilyen analízisek jelentőségét. Ma a gyógymód is organikusabb, a szervezetbe avatkozó gyógyszerekben jobban bíznak, mint az elemzésben.

Dr. Buda Béla nem állítja ezt ilyen határozottan, a két szemlélet vitáját eldönthetetlennek mondja, s végül a Csáth-könyv tudománytörténeti és szépiroői jelentőségének hangsúlyozásával zárja tanulmányát, de tapintatosan közölt információi ama kétségeinket igazolják, melyek olvasás közben folyton föl-fölmerültek: G. kisasszony esete valóban rendkívül érdekes, az interpretálás eredeti és meggyőző, de mit segít ez a betegnek? Ez csak a diagnózis, mondhatná a hozzáértő, a terápia más kérdés, de a hatékony kezelésnek a pontos kórisme az alapja. Bizonyára így van. De ha így van, akkor is marad bennünk kétség: vajon nincs-e aránytalanság diagnózis és terápia viszonyában? Másképpen szólva: az analízisben észlelhető figyelem, ihletettség, találékonyság és arnyalatlóság vajon orvosi jellegű-e teljesen? Vajon a szépiro titokfaggató szenvedélye itt a megismerés hajtóereje? Nem a különörsre, furcsára szomjas érzékenység rajzolja ki ilyen regényszerű teljességgel G. kisasszony esetét? Ha jogos a föltételezés, az orvosi teljesítményt ez sem kisebbítheti, de vizsgálódásunk irányát igencsak módosítja.

Illik megállapítani, hogy nem bennünk merült föl először ez a gondolat: a kiadvány mindhárom tanulmánya, Mészöly Miklóse és Szajbély Mihályé különösen, a szépiro Csáth műveként nézi ezt az orvosi munkát is. Mészöly egyenesen úgy véli, hogy G. kisasszony története „Csáth soha

meg nem írt regényeit helyettesítő olvasmányul is kínálkozik". (13.) Az ötlet tetszetős, de Mészöly sem időzik mellette huzamosabban. Őt G. kisasszony és Csáth esetének analóg volta érdekli. Hasonlóságokat észlel a traumákban, mind a teljességvágy, mind a narkózis vonatkozásában. De tisztán látja, hogy Csáth, híven a G. kisasszony elemzésében tanúsított racionalizmushoz, az élet végső értelmetlenségét és szörnyűségeit nem leplezi el, nem juttatja olyan célszerű funkcióhoz, mint G. kisasszony a maga traumáit. Az ő körtünetei a földolgozásban is körtünetek maradnak, nem romantizál, nem csalja önmagát, lényegében különbözik betegétől, az analógia tehát negatív analógia. Mészöly úgy véli, G. kisasszony regénye és Csáth művei együtt adják a Csáth-rejtély megfejtését: „Az ad absurdum vállalt értelem bukik itt el, hogy ne kelljen megalkuvással méltatlanná válni hozzá.” (25.) Ami, ha jól értjük, azt jelenti, hogy Csáth szomjúsága a teljes életre, a totalitásra teljesülhetetlen lévén, e fölismerés következetes végiggondolása szükségképpen vezetett az ópiumhoz, vagyis a pusztuláshoz, hogy ne kelljen fölismeréséhez méltatlanul kiegyezni a töredékes étellel. „Bármennyire bizarrul hangzik is: végső soron az életme veszi rá, hogy a morfiumhoz nyúljon.” (19.)

Mészölynek e gondolatmenetben kezére játszik Csáth *Ópium* című elbeszélése, mely jóval a morfinizmus előtt már racionalis igazolását adja a morfinizmusnak. S természetesen fedezi őt az a meggyőződése, hogy az „embermértű” célok és hitek végső értelmessége kétséges.

E kérdésben más a véleményünk. Elsősorban azért, mert másként vélekedünk magáról a racionalizmusról. Sokakkal egyetértésben úgy gondoljuk, hogy van olyan racionalizmus is, mely az emberi keteljesedést, a szabadságot a szükségszerűségek összefüggéseiben nézi, s az embert nem kárhoztatja emberen kívüli vagy ember alatti üdvözülésre. Nemcsak Csáth novellái, de kései vallomásai is ezt támasztják alá: a totalitás átélésének álkútjai s a szünke robot végletei között Csáth is lehetségesnek hitte a viszonyok ellenére is megvalósuló tartalmas életet. Mikor látta, hová jutott a morfium révén, korántsem érezte kisszerűeknek az élet természetes örömeit, a munkát, a belső egyensúlyt. A *Horváték* című dráma ennek beszédes dokumentuma.

Mészöly tud az élvezetvágyról, mely Csáthot eltöltötte. Ha ennek szerepét jelentősége szerint értékelné, észrevenné, hogy a sok irányú ambíció: a zeneszerzői, zenekritikusi, festői, orvosi és szépírói becsvágy szomjúsága épp a személyiség szerkezeti labilitása, vagyis az élvezetvágy mohósága miatt nem volt képes az emberi arányú célt föllelni, optimálisan megvalósítani. Kár, hogy a Csáth-tanulmányok csak az úttörő kezdeményezésekre figyelnek, például a Bartók és Kodály jelentőségét megsejtő kritikákra, s nem arra a mámorra, mellyel Puccini élvezet, narkotizáló zenéjét ironk élvezni és méltatni tudta. Ezzel teljesen egybehangzik az a gondolat, mellyel G. kisasszonyról szóló diagnózisát Csáth lezárja: „A dementia, amelytől erősen óvja hysteriás karaktere, az eddigiek után ítélve, valószínűleg igen lassan fog előrehaladni, úgyhogy a beteg sorsát nem szabad kétségbeejtőnek mondanunk. Sok testileg egészséges, épeszű ember meghal az életének delén anélkül, hogy elmondhatná magáról, hogy olyan nagyfokú, változatos és nagy mennyiségű élvezetben lett volna része, mint A. G. kisasszonynak.” (197.) Csáth Géza természetesen tudta, hogy G. kisasszony élvezeteinek az elmebaj az ára, s Mészöly is negatív, vagyis „ellenanalógia”-ról beszél, mikor Csáthra tér, de Csáth tragédiáját aligha lehet megmagyarázni, ha nem számolunk ezzel a sajátos értékrenddel, melyben az élvezetnek ez a változata ezernyi más emberi öröm fölött ilyen domináns szerepet tölt be.

Nem találjuk meglepőnek, hogy Csáth életének tragikus szenzációja, a morfinizmus és magánéletének dokumentumai Mészölyt is fogva tartják. Természetes ez és tiszteletre méltó is, ha a jelenség mélyebb megértésre sarkallja, segíti a szemlélőt. Mészöly esszéje ilyen vállalkozás. Zavarónak csak azt találjuk, hogy a már máshonnan ismert, többször is idézett mozzanatokot újra idézi. Ebben a Csáth-irodalom régi betegsége kísért: itt

mindenki mindent előlről kezd, mintha előtte nem történt volna semmi. Szerencsére Mészöly annyira szuverén elme, hogy az ismert szövegek is ismeretlen jelentésükkel fordulnak felénk az ő előadásában.

Ervényes ez Szajbély Mihály tanulmányára is annyi módosítással, hogy ő nem a lényegben mond újat, hanem egyes Csáth-novellák és a pszichoanalízis kapcsolatát illetően. Így magyarázza a szexuális komplex érzékenységével, eltolódásával a *Dénes Imre* című novella eseményeit; az ambíció- és a szexuális komplexum viszonyának alakulásával a *Tálay főhadnagyn*ban lejátszódó operettszerű színjátékot, s hasonlóan a *Rozi* cselekményét. A *béka* interpretációját a freudi álomelméletben találja meg, közvetlen vágyteljesülésként értékeli az *Egyiptomi Józsefet*. Külön figyelmet szentel a gyermekeket ábrázoló Csáth-novellák és a szerző orvosi tanulmányai között észlelhető összefüggéseknek, s ennek során az *Anyagyilkosság* jelképességét is új szempontok szerint világítja meg.

Ismételnünk kell: új szempontokat kínál Szajbély, s amit észrevesz, figyelemre méltó, de még sem kísérli egy-egy novella átfogó esztétikai elemzését. Maga is jelzi, hogy egy-egy mű, kivált a korábbiak, jóval szélesebb körben mozognak, hogysem a pszichoanalízis patentjei révén teljes mivoltukban föltárhatók volnának. Jóllehet Csáthot a lélekelemző irodalom kategóriájában véli elhelyezhetőnek.

Különbözik ez a tanulmány is gyakran ismétli a már ismerős tudnivalókat. A boldog gyermekkor hiányáról, a békeidő utolsó évtizedeit aláaknázó rettegésről, Szabadka lelassult élettempójáról, a morfinizmus ideológiájáról, a pálya állomásairól (Budapesti Napló), a hanyatlás okairól. Mindebben annyi az új, hogy Szajbély szerint a novellista azért hallgat el, mert az írás szerepét átveszi a pszichoanalízis, Csáth önanalízise. A gondolat érdekes, s nem is érezzük alaptalannak, de meggondolandónak véljük, s még inkább azt a diagnózist, amelyet Mészöly is idéz, s amelyet a morfinizmus demoralizáló, minden munkát, alkotást értelmetlennek látató pszichózisáról Csáth lejegyzett. (18.)

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy ez a kiadvány — a bevezető és kísérő tanulmányokkal, jegyzetekkel együtt — a Csáth-mű utóéletének újabb fontos eseménye, s föltehető, hogy nagyobb lesz a sikere, mint a főművéké volt. Az extremitás, a morbiditás iránti mai figyelem is kedvét lelheti benne, de az író pszichológiai kultúráját és emberlátásának mélységét is kiterítve szemlélheti benne, aki erre hajlamos. Ebben a művtáiban azoknak is csattanós válasz, akik irtózáva a kutatómunkától, minden szövegpublikációt rosszhiszemű kajánsággal fogadnak: van még? Lám, van.

DÉR ZOLTÁN

FORRADALMI PUBLICISZTIKÁNK HÁRMAS KÖNYVE

PAP PAL—MAYER OTTMAR—CSEH KÁROLY: *Válogatott írások — Izab-rani spisi.*

Sajtó alá rendezte: Farkas Nándor.

Vajdaság Szocialista Forradalmának Múzeuma, Újvidék, 1978.

Ez a kétnyelvű könyv, amelyről itt szólni kívánunk, az utóbbi idők marxista könyvtermésének egyik legjelentősebbike, több szempontból is hézagpótló mű. A kötetbe gyűjtött írások nemcsak az egyenlőtlen

küzdelemben elesettek emlékét idézik, nemcsak forradalmi hagyományaink ápolását célozzák eredetükkel, de „időszerű üzeneteket is közvetítenek a szocialista öngazgatás társadalmának építésén munkálko-